

A Jézustársaság mint tanítórend¹

Írta: PETRUCH ANTAL S. J.

A kezdeti alakulás

Sajátságos dolog, Loyolai Szent Ignác alapítása első és legszébb babérait az ifjúság nevelése terén aratta, holott alapítója és első társai – úgy látszik, az egy Lainez kivételével – kezdetben nem gondoltak arra, hogy tanítórendet alapítsanak s az ifjúság rendszeres nevelését programjukba vegyék. A Jézustársaság a legelső elgondolás ellenére mégis mindjárt elején tanítórenddé, mi több: az Egyház első tanítórendjévé fejlődött. Igaz ugyan, hogy jóval a jezsuiták előtt Szent Benedek fiai, valamint egyes koldulószerzetek és a hieronimiták is foglalkoztak némileg az ifjúság tanításával és nevelésével, mégis a Jézustársaság volt *az első szerzet, amely az ifjúság nevelését és tanítását hivatása egyik lényeges alkatelemének tekintette* és „ministerium proprium”-ként iktatta programjába. A Jézustársaság ezáltal utat tört a szerzetesség történetében más tanítórendeknek is.

Szent Ignác maga kezdetben még a rendtagok tudományos kiképzésére sem a renden belül gondolt. Eredeti elgondolása szerint kész, tanult embereket kellett volna a rendbe felvenni, akik bölcséleti s teológiai tanulmányaikat már befejezték. Az élet azonban megmutatta, hogy ez az út nem járható s azért hosszú tanácskozások után az lett az elhatározás, hogy az utánpótlás biztosítására kellő számú és alkalmas tanulót is felvesznek a rendbe, s ezek számára rendi tanintézeteket, kollégiumokat nyitnak. Arról azonban ekkor még nem igen volt szó, hogy ők maguk legyenek előadó-tanárok is. Szent Ignác mozgékony, jobbra-balra alkalmazható bajnokokat akart a rendben, nem tanárokat és tanulókat. Az eredményes tanítás kiváló erők egész sorát vonja el a közvetlen apostoli munkából. Hogyan vállalkozzanak erre, amikor oly kevesen vannak, sőt az első

időben a pápai megszorítás szerint csak 60 lehetett az ünnepélyes fogadalmat tett rendtagok száma?

Azonban itt is közbeszólt az élet. Mindenekelőtt III. Pál pápa már 1543-ban visszavonta az említett megszorítást, majd 1546-ban az ünnepélyes fogadalmak mellett megengedte az ú. n. lelki segítők (coadjutores spirituales) osztályát. Ezzel a Jézustársaság kapui megnyíltak számos jelentkező előtt. Másfelől a hívek részéről is egyre jobban megnyilvánult az a kívánság, hogy az ifjúság tanítását és nevelését a jezsuitákra bízzák, ami főleg abból érthető, hogy ebben a korban az ifjúság oktatása s nevelése szörnyen el volt hanyagolva.

A tanítás azért kezdettől fogva sem volt ismeretlen gondolat a rendtagok körében. Még a rend teljes megalakulása előtt, 1538-ban, III. Pál pápa megbízta Faber Pétert és Lainezt, majd később Salmeront azzal, hogy a római Sapienza-egyetemen előadásokat tartsanak. 1542-ben Xavéri Szent Ferenc kért tanárokat a goai kollégium számára. Majd Borgia Szent Ferenc, akkor még gandiai herceg, fordult ugyanazzal a sürgető kéréssel Szent Ignáchoz. Máshonnan is ostromolták az alapítót, hogy küldjön pátereket az ifjúság nevelésére. Ignác várt, elmélkedett, gondolkozott. De már a rendi alkotmány első szövegezésében (1547-1550 között) foglalkozik a tanítás eszméjével. Itt még inkább csak az ifjú rendtagok oktatásáról beszél ugyan s csak kevés szót ejt a renchez nem tartozó, külső tanulókról. Mindössze annyit mond, hogyha kevesen volnának a Társaság skolasztikusai, akkor fel lehet venni más tanulókat is a kollégiumokba, olyanokat, akik nem szándékoznak a rendebé belépni. Az első ilyen vegyes kollégium alighanem a coimbriai volt, amelyei III. János portugál király alapított 1542-ben.

Azonban a kérelmek egyre halmozódtak. Le Jay és Canisius beszámolt a német püspököknek és fejedelmeknek arról a kívánságról, hogy területeiken a jezsuiták a tanítást, mint a hit megmaradásának és az erkölcsök megújításának fő eszközét kezükbe vegyék. P. Domenech Jeromos 1547-ben azt írta Ignácnak, hogy a szicíliai alkirály Messinában kollégiumot szándékozik nyitni és a jezsuitáknak átadni. Az alkirály és a város maga is kérte a Szentől a kollégium elfogadását. Ignác azzal felelt, hogy sokfelé kérik a Társaság tagjait s még nem tudja, mit tehet érdekükben. 1548-ban azonban a pápa maga is szót emelt a messinai kollégium érdekében, a város pedig kész volt egyetemet, „stúdium universale”-t alapítani. Erre Szent Ignác engedett s 1548-ban megnyílt Európában az első

olyan jezsuita nevelőintézet, amely külső tanulókat tartott szem előtt.

Ennek a messinai kollégiumnak hamarosan nagy híre kelt. Tanügyi és nevelői sikereinek az lett az eredménye, hogy most már mindenfelől hasonló kérelmekkel ostromolták Szent Ignácot. A Szent végre is Isten ujját látta ebben és a tanítást most már Kunden megszorítás nélkül felvette szerzetének alkotmányába. Mi több: elsőrangú fontosságot tulajdonított neki éppúgy, mint a misszióknak és lelkipásztorkodásnak. Így lett a Jézustársaság a szó teljes értelmében tanítórenddé, az első szerzetesrenddé, amely *alkotmánya szerint hivatalosan vállalja a közép- és főiskolák vezetését és ellátását.*

A pápák is ebben a formában hagyták jóvá s k: telezeten tanító-rendnek ismerték el a Társaságot; sőt ezt egyre világosabban hangsúlyozták. Így IV. Pius megadta a Társaságnak a jogot, hogy a saját főiskoláin egyetemi rangfokozatokat oszthasson, nemcsak saját rendtagjainak, hanem a világi hallgatóknak is. A trienti zsinat magyarázataira rendelt bíboros-kongregáció pedig kimondta, hogy a katolikus iskolák számára képzett tanárokról kell gondoskodni s ha ezek közt jezsuiták akadnak, elsősorban ezeket kell alkalmazni.³

A FEJLŐDÉS MENETE tehát a következő: először semmiféle kollégium, aztán olyan kollégium, amelyben a tanuló rendtagok csak bent laknak, de az előadásokat valamely külső egyetemen hallgatják; majd hamarosan otthon tartják az előadásokat is és ezekre nem-jezsuita hallgatók is eljárhatnak. Végül pedig mind nagyobb számmal keletkeznek olyan kollégiumok, amelyekbe elsősorban, sőt többnyire kizárólag nem-jezsuita tanítók járnak. A 16. század végétől kezdve ezek a kollégiumok általánosan előtérbe kerülnek.

A kollégiumok

Nem tellett sokba és Európa szinte észrevétlenül megtelt jezsuita iskolákkal. Itáliában, Spanyol-, Francia-, Németországban, Németalföldön, Lengyel- és Magyarországon (1561-ben létesült a nagyszombati, 1581-ben pedig a kolozsvári kollégium), de még a külföldi missziókban is nagyszámú jezsuita kollégium alakult. 1750 körül a jezsuita kollégiumok száma 669 volt; legtöbbje gimnázium. és ezeken kívül 176 internátus és szeminárium. A kollégiumok növendékcinek száma ekkor 200,000 körül mozgott. Ám a jezsuiták nemcsak a saját rendi főiskoláikon – melyeket olykor krusoz: is nagy számmal látogattak – tanították a bölceletet s a hittudományt, hanem világi egyetemeken is, vagy pedig egyetemi ranggal bíró egyházi akadémiákon. A világi egyetemek, közül főleg Ingolstadt-

ban, Bécsben, Prágában, Kölnben, Boroszlóban, a breisgauti Freiburgban, Heidelbergben és Innsbruckban arattak a rend tanárai feltűnő eredményt. A jezsuita rendi kollégiumok közül ugyancsak egyetemi ranggal bírtak többek közt a gráci, dillingeni, paderborni, fuldai, braunsbergi, vilnai, nagyszombati, kolozsvári, kassai, olmützi, dijoni, quitói és sucrai (Bolívia) főiskolák. Túlzás nélkül el lehet mondani: alig volt ország Európában vagy Amerikában, amelyben a közép- és felsőoktatás terén ne a legelsők közt küzdöttek volna a jezsuiták s voltak esetek, hogy egy-egy vidéknek egész nevelésügye az ő kezükbe került.

Hazánkban a jezsuiták tanítórendi tevékenységének különlegesen nagy szerep jutott, s megállapítható, hogy *a magyar közép- és felsőoktatás rendszeresítése és általánossá tétele legnagyobb részben a jezsuiták tanító működésének eredménye*. Sem az állam, sem a községek ekkor még nemigen foglalkoztak a magasabb oktatás és iskolai ügy kérdéseivel. A többi szerzetek csak lassan kezdték az iskolai oktatás terén felfejlődni, részben éppen a jezsuiták kezdeményezésének hatása alatt. A 17. században a közép- és felsőoktatás szinte kizárólag, a középiskolák pedig nagyrészt a jezsuiták kezén van. Az 1766-ik évi országos összeírás szerint Magyarországon (Horvátország és Szlavónia kivételével) volt 2 egyetem (Nagyszombat, Kassa), 13 főiskola, 121 középiskola. Ezek közül 72 volt katolikus jellegű s ennek fele (36) jezsuita kézen.⁵ Ebben a kimutatásban azonban nem szerepel a szorosán vett magyarországi gimnáziumok közül a nagyszombati és pétervárad, szebeni, valamint a pozsegi, varasdi és zágrábi jezsuita kollégium. A katolikus gimnáziumok másik fele pedig így oszlik meg: 23 a piaristáké, 4 a ferenceseké, 4 a minoritáké, 2 a pálosoké, 1-1 a bencéseké, domonkosoké és premontreieké. 1767-ben a jezsuiták az egész országban 42 gimnáziumot vezettek, sőt ezek közül 7 volt főiskolával kapcsolatos; azonkívül volt 3 egyetemi ranggal bíró, vagyis doktorátust adományozó kollégiumuk (Nagyszombat, Kolozsvár és Kassa), 4 akadémiajuk (Buda, Eger, Győr és Zágráb). Ezenkívül vezettek még 4 elemi iskolát is, 18 konviktust és szemináriumot.

A jezsuita rend gimnáziumait látogató diákok száma egy évben meghaladja a 8600-at: még külföldi viszonylatban is sokatmondó szám e korban. A magyar jezsuita gimnáziumok ifjúságának száma ebben az időben felülmúlta az ausztriai gimnáziumokét: 1741-ben több mint 4300-an tanultak 14 gimnáziumban; míg a felsőnémet rendtartomány 1768-ban 27 kollégiumban 7357 növendéket számlált.

A Jézustársaság üldözése, majd időleges megszüntetése szinte halálos csapást mért számos országban a katolikus nevelés és oktatás ügyére; hiszen mint hazánkban, úgy másutt is sokfelé a közép- és felsőiskolák igen nagy része jezsuita kézen volt. Katasztrofális lett volna tehát XIV. Kelemen pápának a jezsuitákat feloszlató brévéje, ha mint magánemberek sem folytathatták volna a tanítást. Sok helyütt azonban a püspökök, fejedelmek s közületek nem akartak lemondani a jezsuiták további nevelői tevékenységéről: nem egy helyen nemcsak egyenkint taníthattak tovább, hanem mint világi papok együtt is éltek és megmaradtak iskoláikban, míg azután utánpótlás hiányában lassan ki nem haltak, vagy olyan területekre nem mentek át, amelyekben pápai engedéllyel tovább élt, illetve újjáéledt a Társaság. Sőt hogy a rend a pápai feloszlató rendelet ellenére sem halt meg egészen, hanem erősen megfogyva tovább élt általános helyreállításáig, azt szintén tanítórendi mivoltának köszönhette. II. Frigyes porosz király és II. Katalin orosz cárnő ugyanis azért nem engedélyezték a feloszlató brève kihirdetését országaikban, nehogy az ifjúság nevelése ezáltal kárt szenvedjen.

„MIG HATALMASOK VOLTAK, addig nem védelmeztem őket”, írja II. Frigyes d’Alembert-nek 1774 március 3-án; „mostani szerencsétlenségükben azonban a tudósokat látom bennük, akiket az ifjúság nevelésében nagyon nehéz lenne pótolni. Ez elég fontos ok s őket számomra éppenséggel nélkülözhetetlenné teszi”.¹⁰ II. Frigyes és II. Katalin nemcsak megakadályozták a feloszlató brève kihirdetését, hanem fel is kérték a pápát, hogy országaikban továbbra is jogérvényesen megmaradhasson s taníthasson a Jézustársaság. Míg a cárnő ezirányú törekvését teljes siker koronázta, addig a porosz király csak részleteredményről számolhatott be: „Semmikép sem ismeretlen ön előtt, – írta 1775 szeptember 27-én az erlandi püspöknek – mennyire szívemen viselem országaim ifjúságának jó nevelését . . . Éppen ezért az önök vallásának ifjúságáról szólva bosszankodással kellett észlelnem, hogy nevelésügyi tervezetemet teljes megsemmisítés fenyegette, amikor a jezsuita rendet akarták tönkre tenni, amelyről nagyon jól tudtam, hogy kiválóan alkalmas az ifjúság nevelésére és tudományos képzésére. Ezért minden lehetővé tettem, hogy ez a rend országaimban fennmaradjon és maga a pápa sem tagadhatta azoknak az okoknak erősségét, amelyek engem arra indítottak, hogy ezeknek a tanítómestereknek kedvezzek. Sőt Őszentsége e miatt tetszését is nyilvánította.”

A Jézustársaságnak az egész világon való visszaállításában ismét fontos szerepet játszott a Társaság tanítórendi jellege. Ugyanis a szülők ezrei éppen azért sürgették a Társaság visszaállítását, hogy gyermekeik nevelését rájuk bízassák. Amikor VII. Pius a sürgetésnek engedve, az egész rendet újra visszaállította és a jezsuiták újra iskolákat nyitottak, a szülők csakhamar mindenfelé tömegesen adták be gyermekeiket a tegnap még megbélyegzett rend iskoláiba.

A 19. és 20. század liberális államhatalmai nemigen pártfogolták a Jézustársaság iskoláit. Bár legtöbb esetben szabadkezet engedtek nekik, de sok helyütt üldözték és számkivetették őket, ami semmikép sem kedvezett az iskolák gyors és egységes fejlődésének – mégis, ebben a korban is az Egyház egyik legjelentősebb tanítórendjévé küzdötte fel magát a Társaság. A fejlődést a következő számok szemléltetik: 1854-ben a jezsuita kollégiumok száma 110-re emelkedett, a tanulóké pedig 1878-ig 32,243-ra. 1896-ban 209 jezsuita kollégiumot 52,692 tanuló látogatott. A növendékek száma tehát nem egészen húsz év alatt 20,000-rel növekedett. 1920-ban 240 jezsuita kollégiumban 100,240 fiatal ember tanult. 25 év alatt ismét 40,000-nyi gyarapodás.” 1937-ben 204,516 diák közül 63,149 a főiskolai, illetve egyetemi fokon látogatja a jézustársasági kollégiumokat. A tanárok száma 11,698, akik közül 4265 a jezsuita.¹³

Ezek a jezsuita kollégiumok legnagyobbbrészt gimnáziumok, reál- és kereskedelmi iskolák, de vannak köztük akadémiák és egyetemek is. Különös említést érdemel a római Gergely-egyetem (Gregoriana), mely főleg XIII. Gergely pápa támogatásával (innen a neve) a Szent Ignác által alapított Collegium Romanum-ból fejlődött ki. Ma 5 kara (fakultása) van: hittudományi, egyházjogi, bölcséleti, egyháztörténeti és missziótudományi. Az 1938/39-es iskolai évben a hallgatók száma 2339 volt.¹⁴

HA A RENDI NÖVENDEKEK számára alapított főiskolákat mellőzzük, a Jézustársaságnak ma 28 egyeteme, illetve valamely egyetembe bekebelezett kollégiuma van, így pl. Észak-Amerikában: New-Yorkban, New-Orleansban, St. Louisban és Milwaukeeben; Kínában: Shanghaiban (az Aurora-egyetem) és Tien-Tzinben a „Hautes-Études”; Japánban a tokiói katolikus egyetem; Indiában: Bombayban, Kalkuttában, Madrasban, Trichinopolyban, Mangalorban stb.; Szíriában: Beiruthban. Persze egyes nem-jezsuita egyetemeken is részben jézustársaságiak tanítják a bölcséletet és hittudományt; így Párizsban, Angersben, Lilleben, Nimwegenben, Lublinban, Varsóban, Milánóban. Az innsbrucki egyetemen a legújabb korig több mint 70 év óta a hittudományi kart jezsuiták látták el. A főiskolákhoz kell számítanunk számos technikai akadémiát is, mint pl. a belga jezsuiták liègei technikai intézetét (Institut Gramme), a Versaillesi, lillei, nantesi technikai és a spanyol jezsuiták barcelonai fizika-kémiai intézetét. De vannak a rendnek kereskedelmi főiskolái is, pl. Antwerpenben.

Magyarországon a Jézustársaság helyreállítása után a jezsuiták tanító és nevelő tevékenysége szerényebb keretek között mozog, mindössze Kalocsán (Szent István-Intézet) és Pécsen (Pius-Kollégium) tart fenn a rend gimnáziumot konviktussal és Kalocsán kisszeminariummal is. Azelőtt Szatmárt is volt konviktusa gimnazisták számára,

de ezt a román impérium alatt (1927) elvesztette. Itt az átlagos szám 120 volt,^{14a} míg Kalocsán az 1939/40-es tanévre beiratkozott 362 tanuló, ebből konviktor 125; Pécsen pedig 672, ebből konviktor 154. 1930 óta a Jézustársaság vezeti és látja el tanárokkal a szegedi Egyházmegyei-közi-Hittudományi Főiskolát. 1936 óta pedig a tamingi (Kína) Szent Szaniszló-kollégiumot és középiskolát is a magyar jezsuiták vezetik. Az utolsó félévszázad folyamán számos gimnázium átvételére kapott a magyar Jézustársaság meghívást, a rendtagok aránylag csekély száma s az egyéb irányú egyházi szükségletek azonban lehetetlenné tették a meghívások elfogadását. XI. Pius pápa 1923 szeptember 30-i intézkedésével a Pontificium Institutum Biblicum-ot (pápai szentírástudományi főiskola) és Pontificium Institutum orientalium studiorum-mal (pápai keleti főiskola) együtt a Gergely-egyetemhez csatolta, hogy mint mondta, ez az összes egyházi tudományoknak igazi, tökéletes és az idők igényeinek megfelelő egyeteme legyen.¹⁵ A szentírástudományi főiskola célja: 1. szentírási szakembereknek, elsősorban tanároknak képzése; 2. kutatásoknak és a szentírástudománnyal összefüggő tanulmányi utaknak tervszerű megrendezése, -3. folyóiratok és művek kiadása.

Ez a főiskola a Gergely-egyetem magasabb szentírási kurzusából nőtt ki 1909-ben X. Pius pápa Fonck Lipót jezsuitát bízta meg főiskolává való kibővítésével. A Gergely-egyetemmel való egybekapcsolása után is mint főiskola megőrizte függetlenségét, közvetlenül a Szentszéknak van alárendelve. Hallgatói három éves kurzus elvégzése után szentírástudományi doktorátust szerezhetnek. Rendes hallgatói csak azok lehetnek, akik legalább a hittudományi licenciátusi rangfokozatot szerezték meg.¹⁶ 1932 óta keleti tudományok számára külön kara van, mely négy ágra szakad: semitistica-ra, assyriologia-ra, egyptiologia-ra és iranistica-ra. Folyóiratai „Biblica” „Verbum Domini”, „Orientalia”: sorozatos kiadványai: „Scripta Pontificae Instituti Biblici” „Analecta Orientalia”. 1927 óta a palesztinai kutatások és tanulmányok megkönnyítésére Jeruzsálemben külön intézetet tart fenn.

A Pontificium Institutum studiorum orientalium-ot 1917-ben XV. Benedek pápa alapította. Magasabb rendű főiskola, amennyiben rendes hallgatói csak azok lehetnek, akik a rendes bölcseleti és hittudományi tanulmányokat már elvégezték.¹⁷

A KÉTÉVES KURZUS BEFEJEZÉSE UTÁN hallgatói doktorátust (doctor in scientiis ad Orientem christianum pertinentibus) szerezhetnek. Főcélja a keleti egyházra vonatkozó tanulmányok műveiébe; másodsorban olyan napok kiképzése, akik a keleti szakadárokkal közvetlenül szándékoznak foglalkozni; harmadszor kellő felvilágosítás és útbaigazítás nyújtása azoknak, akik a keleti szakadár egyházak egyesítésén dolgozni akarnak. Tudományos folyóirata: „Orientalia Christiana”.

A jezsuita iskolák sikerének kulcsa: a Ratio studiorum

Ha felvetjük a kérdést, mi adott a jezsuita intézeteknek és iskoláknak akkora vonzóerőt, mindenekelőtt a rend tanító-nevelő rendszerében lefektetett alapelvekre s azok komolyan vételére kell utalnunk. Ennek a rendszernek alapjait még Szent Ignác fektette le, amikor nem elméleti tudósként, hanem a gyakorlati szervező és élesen látó stratégia világoslátásával vonta meg a jezsuita tanító-nevelő rendszer alapvonalait. Ez a rendszer rányomta bélyegét a szerzet egész iskolai működésére s egyszersmind sikereinek is nyitját adja.

Szent Ignác nem ismer tanítást nevelés nélkül. Az iskolában a nevelésen, mégpedig a vallásos nevelésen legyen a hangsúly. Meghonosítja a hittan iskolai oktatását. A testi büntetést nem zárja ki, de mérsékli, helyette elsősorban a jó szó és serkentő dicséret ösztönző erejét kell szerinte alkalmazni. Erősen sürgeti a buzgóbb keresztény életeszmenyt s a gyakorlatias oktatást. Erkölcsi veszélyt rejtő olvasmányokat száműzni kell az iskolákból. Megkívánja a tanárok rendszeres pedagógiai felkészültségét. A tanítás ingyenes legyen. Az egyidőben tanított anyag egységet képezzen; az osztályt az alsó és középső fokon egy-egy tanár vezesse (osztályfőnöki rendszer). Fiatalosan lüktető, eleven munkásságot akart ő a középiskolákban, mert evvel lesz a 10-16 éves ifjak tanuló munkája is kedvessé és eredményessé; ezért írta elő a különféle gyakorlatozásokat.

Ezek Szent Ignác főbb tanító-nevelő irányelvei, amelyeknek bővebb részletekbe menő kifejtését és alkalmazását és így az egységes tanító-nevelő rendszer kidolgozását utódaira bízta. Míg ez el nem készült, addig azt ajánlotta Szent Ignác, hogy a Collegium Romanum módjára rendezkedjenek be.

Sok kísérletezés után P. Aquaviva Kolos, az ötödik általános rendfőnök vette kezébe az egységes tanügy kérdésének rendezését. Hat kiváló, gyakorlati pedagógus rendtagot bízott meg különböző országokból az első tervezet kidolgozásával (1583-1585). Ezt a tervezetet 1586-ban megküldték véleményezésre az egyes rendtartományoknak. Minden tartományban több kimagasló és biztos ítéletű páter egyenkint vizsgálta meg az egész tervezetet. Majd hetenkint többször közös tanácskozást tartottak a felmerült kérdésekről. Végül írásba foglalták véleményüket és azt Rómába küldték. Itt az észrevételek tekintetbevételével módosították a tervezetet, és 1591-ben három évi gyakorlati kipróbálásra megküldték az egyes iskoláknak.

Az egyes, időközben felmerült hiányok kiigazítása után kapta meg végül a „Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu” végleges alakját, amely a rendben 1599-ben törvényerőre emelkedett.

Két évszázadon át; egészen a Jézustársaság feloszlataáig (1773) ez a tanulmányi- rend volt érvényben. Ideiglenes és kisebb jelentőségű módosítások azonban itt-ott előfordultak benne az egyes rendtartományokban az általános rendfőnök engedélyével. Ilyen volt a Molindes-féle 1735-ből származó rendelet (*Instructio*), mely a magyarországi iskolákra is vonatkozott és nevezetesen a történelemnek külön tárgyként való tanítását tartalmazta.

A Ratio studiorum a nevelés történetében korszakalkotó munka. / Nem mondható minden ízében eredeti alkotásnak. Már Szent Ignác a párizsi és a löveni egyetemre utalt mint'példaképre. Amint ezek a főiskolák a bölcsélet és hittudomány számára szolgáltatták a lényeges irányelveket, úgy a középfokú képzés a renaissance hatása alatt létesült humanista iskolákra, főleg a németalföldiekre támaszkodik, amelyekben a Társaság vezető tanáregyéniségei a maguk kiképzését kapták. Ezekből vette át a Jézustársaság a bevált s felhasználható tapasztalatokat és szokásokat még a Collegium Romanum és Germanicum számára is. Ez a két intézet pedig középponti helyzete miatt a többi jezsuita iskola számára irányadóul szolgált. Ami így több évtizeden át a gyakorlatban bevált, az aztán a Ratio studiorumban kötelező normaként nyert kifejezést.

A Ratio studiorum külső alakjára nézve nem tartalmaz részletes fejtegetéseket, hanem egyszerű pedagógiai szabályokat ad elő azon rendtagok számára, akikhez a tanítás -és nevelés* ügye tartozik (tartományi rendfőnök, igazgató, tanulmányi felügyelő és az egyes osztályok vagy szakok tanárai). Ezek a szabályok rendszeresen felosztják a tananyagot és elszórt módszertani útbaigazításaik szerves egészet adnak.

A jezsuita tanulmányi rend közvetlenül csak fiúkra vonatkozik, mert a jezsuiták maguk csak fiúiskolákat vezettek. Közvetve azonban a Jézustársaság a leányoktatást sem hanyagolta el. A rend tagjai ugyanis messze-menőleg támogatták azokat a női szervezeteket, amelyeknek célja a leányifjúság nevelése volt (Orsolyák, Angolkisasszonyok, „Sacré Coeur”), azonkívül egyes helyeken ők szervezték meg a leánynevelést, pl. Németalföldön és a Rajna-vidéken, amennyiben ők keresték ki az arravaló, művelt és hozzáértő nőket, akikre saját felügyeletük alatt a leányok képzését bízták.

A Ratio studiorum a tanító-nevelő munkát mint a lelkek javára vállalt apostoli ténykedést fogja fel s az iskolai képzés minden fokát, nemcsak a középiskolát, az apostoli szeretet művének tekinti.¹⁸ Az írni-olvasni nem tudó gyermekek elemi oktatását a rend csak azért nem vállalja, mert nincs hozzá elég embere s mert a nevelés szempontjából szükségesebbnek es fontosabbnak tartja a helyes közép- és felsőfokú képzést, ezért a Társaság csak ritkán vállalt és vállal elemi iskolákat. Inkább csak akkor tette, amikor a sikeres kollégiumi nevelés megkövetelte, hogy a meglévő hely-

beli elemi iskolákra is hatással legyenek, vagy ha hiányzottak, ilyeneket alapítsanak. A tanítással ilyenkor vagy fel nem szentelt rendtagokat vagy világiakat bízták meg. 1773 előtt Magyarországon is volt a jezsuitáknak néhány elemi iskolájuk. Spanyolországban 1922 előtt csak Madridban több mint 30.000 gyermek elemi oktatásáról gondoskodott a rend.” „Manap különösen a missziókban karolják fel az elemi oktatást. Az 1936-37-es évben 54,050 gyermek látogatta elemi iskoláikat. Ha azonban tekintetbe vesszük azokat az elemi iskolákat is, melyek valamiképen jezsuita vezetést alatt állanak, akkor az ezekbe járó tanulók száma meghaladja a 300,000-et.²¹

A Ratio studiorum utasításai kiterjednek a gimnáziumi, bölcséleti tanulmányokra s egyetemi szaktudományokra. A gimnáziumi fokozat a rendi tanulmányi tervezet szerint 5 osztályból áll. A főanyag szerint, mellyel foglalkoznak, az osztályok elnevezése a következő: alsó, közép és felső grammatics, humanitás vagy poézis és retorika.

A grammatika első osztályát a fiúk sokszor két év alatt végezték el, a retorika viszont 2 évig is tarthatott. Az 5 osztályú gimnáziumi tanulmány tehát legtöbb esetben 6, ritkábban 5 vagy 7, néhány helyen azonban, mint pl. Magyarországon is, 2-7 évig tartott.

A gimnáziumi képzést 2-3 éves filozófiai tanulmány egészítette ki, mely egyszersmind előkészület volt egyetemi szaktanulmányokra. A bölcsélet, amelyben Aristoteles a mester, felkarolja a logikát, fizikát, matematikát, metafizikát és etikát. A Ratio studiorum szaktudománynak első sorban és mindenekelőtt a hittudományt tekinti, illetve azt akarja, hogy a jezsuiták, ha egyetemi szakoktatást is nyújtanak, mindenekelőtt hittudományt adjanak elő. A teológiában Szent Tamást tekintik irányadónak, magának Szent Ignácnak előírásai szerint. Ez az intézkedés nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Szent Tamás az egész katolikus teológiai tanulmány fejedelmévé lett. Szent Tamásnak követése irányt jelez s elvi eligazító, annak a szabadságnak meghagyásával, amely nélkül tudományos haladásról szó sem lehet.

Összhangzatos keresztény nevelés

Ma az elméleti pedagógusok legtöbbször elismeri, hogy a gyermekifúnak minden képességei *összhangzatosan* kell nevelni, úgyhogy egészséges testű, jómodorú, képzett ember váljék belőle. Azonban éppen a modern pedagógusoknak nagy fogyatékosága, hogy ebben úgyszólván teljesen és kizárólag csak a természeti rendre szorítkoznak s a kereszténység nagy, *természetfölötti képzőerejét* figyelmen kívül hagyják. A Jézustársaság nevelő rendszere nem veti meg a természetes erényeket (a honszeretetet, a nemes önbecsülést, az úri jellemet), sőt nagyra tartja és szilárd alapot ad nekik. Azonban nem áll meg ezeknél a természetes céloknál, hanem teljesértékű embert, keresztényt s Isten gyermekét akar nevelni az ifjúból s ennek a nagy célnak megfelelően iparkodik a fiatal ember minden képességét olyan összhangban fejleszteni, hogy az ösztönös természet az értelemnek és akaratnak, az értelem és akarat viszont az Istennek engedelmeskedjék. Ha a nevelés célja a fejlődő ember

tökéletesítése, ez a tökéletesség mindenekelőtt abban mutatkozik, hogy az ember értelme a legfőbb Igazzal, kedélye a legfőbb Széppel, akarata pedig a legfőbb Jóval állandó összhangba jusson és ebben meg is maradjon. A tökéletes ember pedig önként meghódol minden előtt, ami igaz, lelkesedik mindazért, ami valóban szép és kerül mindazt, ami rossz és rút.

A Jézustársaságban az ifjúság nevelése papi működés: a papi lélegzondozás és lélekképzés egyik fontos tényezője. Ezért mondja a Ratio stúdiómra: „Társaságunk alkotmányának megfelelő tudományra oktatja az ifjúságot s egyik legfontosabb feladata, hogy ezáltal Teremtőnk és üdvözítőnk ismeretére és szeretetére sarkalja őket.”^{1,2}

A jezsuiták tehát nevelő munkájukban mint közvetlen célra arra törekzenek, hogy az ifjakat alapos és komoly, a lélek bensejében gyökerező *vallásosságra* neveljék, amely abban nyilvánul meg, hogy az ifjak szíves örömmel és lelkesen tegyenek eleget Isten, az Egyház és a társadalom iránti kötelességüknek. Ennek a lelkes készségnek kettős a forrása: a szilárd hitbeli meggyőződés és az Isten iránt való szeretet.

A JEZSUITA NEVELŐ-RENDSZERNEK teljes félreismeréséből származhatik az az állítás, hogy a Jézustársaság a nevelés terén a pusztán külső vallásosságot szereti hajszolni vagy éppen beéri holmi érzelmős ájtatósággal. Ellenkezőleg, a Társaság nevelő-munkája mindig a komoly, tetterőt; hithűséget szorgalmazta, amely nemcsak az intézet falai között bizonyul erősnek, hanem főleg később, az élet forgatagában is beválik.

A Ratio studiorum magának a tanításnak a célját abban látja, hogy az ifjak ne csak *tudjanak* valamit, hanem *önálló alkotásra képesek* is legyenek. Nem az ismeretek mennyisége és sokoldalúsága a tanítás közvetlen célja, hanem inkább a lélek tehetségeinek olyan kiművelése, amely azoknak teljesértékű használatára és önálló alkalmazására képesít. Ezért helyez a jezsuita iskola oly feltűnő súlyt mindenekelőtt az *emlékezőtehetség* fejlesztésére: a mindennapos gyakorlattal, felmondattal, amelynél azonban nem az emlézendő dolgok sokasága és sokfélesége a fő, mint a mai iskolában sokszor, hanem az, hogy az emlékezetet mint *képességet* fejlessze az ismeretek hű és tartós megőrzésére. Ez a célja az ismétléseknek is.

Nagy súlyt vet a Ratio studiorum a képzelőtehetség művelésére is: nemcsak amennyiben szemléletesen igyekszik a megkapó és választékos kifejezőmód szépségét élveztetni a tanulókkal, amint azt a mai tanítási tervek is sürgetik, hanem mert gyakorlatilag is

ravezeti őket, hogy fegyelmezett fantáziával maguk is megtalálják a szépet és választékost s azt megfelelően ki is tudják fejteni.

Legfőképp mégis az *értelem* nevelése áll a jezsuita tanítás előterében. A gyermeket már a grammatikától kezdve rávezeti s belegyakorolja a logikus gondolkodásba. Erős logikai érzékkel a nyelvtani tanításban sem annyira a nyelv elsajátítását keresi csupán, hanem azt egyúttal kiváló eszközként használja fel arra, hogy a gyermekben a nyelv belső szerkezetével a *gondolkodás öntudatosítását s fegyelmezését*, a formai elmeképzést fokozza. Csak a logikus gondolkodásba alaposan belenevelt emberek veszik észre hamarosan az álokoskodásokat, amelyekkel az életben lépten-nyomon találkoznak. Nem az ismeretek *tömege* a nevelés és oktatás közvetlen célja, arra ráér az ifjú később is, mint inkább a helyes gondolkodásmód szilárdítása. – Ez a tanterv azonkívül tudatosan ránevelte a tanítványokat arra is, hogy amit felfogtak s megértettek, azt akár élőszóban, akár írásban világosan és szépen elő is tudják adni.

A Ratio studiorum szerint a tanítás és tanulás is egyúttal a *jellemképzés* szolgálatában áll. Erre irányul az otthoni tanulás is. Ezzel szokik rá a gyermek a munkára, saját tehetségeinek, erőinek gyakorlására; öntevékenységre szorítja, mégpedig rendezett öntevékenységre, ugyanakkor pedig kötelességtudatra és lelkiismeretességre, amiből későbbi hivatásában is hűség, pontosság, szorgalom, rend fakad. Rászoktatja továbbá a felmerülő nehézségek leküzdésére; új meg új feladatok, nehézségek előtt találva magát az ifjú, megacélozódik az akarata. Szinte kényszeríti közben az elkalandozó gondolatok és vágyak elűzésére, az unalom s kedvetlenség legyőzésére s így az önfegyelmezésre, az akarat uralmára a képzelet s hangulatok fölött.

Ugyancsak a jellemképzésre irányul a *fegyelem és rend* is a Társaság nevelőrendszerében. A fegyelem és rendtartás sok önmegtágadással jár, s így az akarat gyakorlását, edzését jelenti. Aki megtanulja, hogy a rendtartás kedvéért uralkodjék önmagán, az majd nagyobb dolgokban, a szenvedélyek komoly harcában is könnyebben megállja a helyét. Ez a fegyelem leszoktat az önzés és neveltlenség apró kitöréseiről, illedelmessé, művelt modorúvá, mások iránt figyelmessé fejleszt,- ebben is felkészít a későbbi élet követelményeire.

Ilyképen a jézustársasági nevelőrendszerben minden: az iskolai tanítás és gyakorlás, az otthoni tanultatás, az iskolai, intézeti és otthoni fegyelmezés, a vallásos gyakorlatok, kivétel nélkül arra a

célra irányulnak, hogy a rend gondjaira bízott ifjabból képzett, jellemes, értékes, komoly, valóban keresztény és katolikus emberek alakuljanak.

A jezsuita nevelő

Bonifacio János S. J. (†1606) szerint a nevelésben voltaképpen „minden a tanáron múlik”. „A tanítványok s növendékek rendesen olyanok lesznek, aminők a tanáraik.”²³ Ezért fordított és fordít ma is a Jézustársaság oly nagy gondot tanárainak lelki, tudományos és pedagógiai képzésére.³⁴

A lelki kiképzésről itt nem kell külön szólnunk. A tanárok tudományos kiképzését illetőleg már Szent Ignác megkívánta a gimnáziumi tanároktól, hogy saját tantárgyaikban, a nyelvekben és az ékesszólásban kiválók legyenek, s azért igen helyeselte, hogy a tanári működésre alkalmasnak látszó fiatal tagok ezekben a szakokban külön is képeztessenek. De a nyelveken kívül minden más tudományágban is alkalmas, képzett embereket óhajtott.²⁵ A Ratio studiorum kimondja, hogy csak a bölcséleti tanulmányok befejezése után szabad tanítani,²⁸ amikor tehát a rendtag már alaposabb tudományos előképzettséggel rendelkezik s nemcsak a klasszikus nyelvekben szerzett bővebb képzést, hanem a mélyebb gondolkodás művészetében s a pozitív tudományokban, valamint a pedagógiai gyakorlatban is.

Tanításra rendelt tagjainak tulajdonképeni pedagógiai képzéséről is külön gondoskodott a Társaság. Erről az előkészítésről Fináczy Ernő azt mondja, hogy hasonló tanárképző tanfolyama ebben az időben (18. század) *semmiféle más iskolafenntartónak még nem volt?* Ziegler szerint a Jézustársaság volt az első, amely a pedagógiai képzés szükségességét felismerte s azt meg is valósította.²⁸

MIBEN ÁLLOTT ez az előkészítés? Mindenekelőtt már az Ijoncidőben alaposan bevezették a novíciust a latin nyelv ismeretébe, ami akkor minden magasabb műveltség első lépése volt. A novíciusok állandóan gyakorolták a latin nyelvet; ugyanakkor bizonyos utasításokat, felvilágosításokat kaptak a Jézustársaság szellemében való nevelésről. Ennek az útmutatásnak szép példája nálunk a magyar *P. Csákányi* *Manuductio*-ja 1695-ből, amely részletes utasításokat tartalmaz a nevelés művészetéről.

Azonkívül a Jézustársaság már igen korán sürgette, hogy minden rendtartományban legyen ú. n. *tanárképző szeminárium*. A Ratio studiorum előírja, hogy minden tartományfőnöknek legyen legalább 2-3 kiváló embere, akiknek közreműködésével jó tanárokat képezzen a szemináriumokban.³⁰ Már Szent Ignác gondolt arra,

hogy a Római Kollégiumot központi jezsuita tanárképző intézettel fejleszti. Ezért valamennyi rendtartományból itt összpontosította a legjobb erőket. Ebben a Római Kollégiumban a többi itáliai iskola számára tanárokul kijelölt fiatal rendtagokat még külön gyakoroltatni akarta a középiskolai tananyagban és azok előadása módjában; velük a tanítás előtt próbaelőadásokat tartatott. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a jezsuita tanárképzés kialakítása magára a szent alapítóra nyúlik vissza.³¹

Az osztrák-magyar rendtartományban 1632 óta Leoben-ben volt ilyen tanárképző szeminárium (Collegium repetentium), a 17. század végétől Szokolcán³² a 18. században több helyen is találunk ilyen szemináriumot; így a klasszikus nyelvek és a matematika számára Grácban, Nagyszombatban és Bécsben, csak a klasszikus nyelvek számára Steyerben és Győrött.³³ Igaza van a protestáns Paulsennek, amikor ezekben a Collegium repetentium-okban látja a *mai tanárképző intézmények eredetét*. Ugyancsak ő mutat ra arra is, hogy hasonló előkészítés szükségességét Poroszországban csak a 18. században ismerték fel s vezették be.

Magyarországon a Jézustársaság eltörlése után a tanárképzés is megszűnt. Maga Ürményi József nagyon panaszkodik azon, hogy az újabb, 1806-i Ratio educationis mitsem törődik a tanárok nevelésével. Minő eredményt lehet várni, kérdezi, ha a tanárok műveletlenek, tudatlanok, a pedagógiában s a módszertanban járatlanok maradnak? Márpedig közismert, hogy túlnyomó részük ilyen. A szerzetesek mindjárt a novíciátus után, sőt már az alatt is tanítanak, még a filozófiai tanfolyamot is rendszeresen magánúton végzik, miközben az iskolában tanítóskodnak. A világi tanárok selejtes elmék, akik inkább megrontják, semhogy helyesen és alaposan nevelnék az ifjúságot.³⁴ *Schedius* 1828 június 30-án ezeket írja Mednyánszky Alajos bárónak: „Az egész magyar tudományos kultúrának alapvető hibája olyan szemináriumnak vagy kollégiumnak hiánya, mely a jövő tanárokat és nevelőket képezné ki. A bölcs fejedelelnő, Mária Terézia, a bajon némiieig segíteni próbált az ú. n. Collegium Repetentium felállításával. Ez azonban megszűnt.” Mednyánszky mindenképpen véget akart vetni ennek a fonák helyzetnek, azonban fáradozása eredménytelen maradt.³⁵

Ezenkívül a kezdő jezsuita tanároknak különféle *pedagógiai művek* álltak rendelkezésükre, amelyek jó segítségükre lehettek. Ilyenek Bonifacio János S. J. (1538-1606) *Christiani pueri institutio* (Salamanca, 1575 és másutt gyakrabban) és *De Sapiente fructuoso* című munkái. Possevino Antal S. J. (1533-1611) nevelésügyi művei közül a nagystílű, kétkötetes *Bibliotheca selecta* (Róma, 1593, később másutt is többször) magaslott ki. A benne foglalt pedagógiai, elveket és fejtegetéseket még 1901-ben is újra kiadták a német Bibliothek der kath. Pädagogik című sorozatban (13. kötet). De Jouvancy József S. J. (1643-1719) híres pedagógiai művei közül kimagasló a *Christianis litterarum magistris de ratione discendi et docendi* című munka (1691), amelyet a szerző a 14. általános rendi gyűlés kívánságára a jezsuita kollégiumok tanárai számára „Magistis scholarum inferiorum S. J. de ratione discendi et docendi” (1703) címmel külön is átdolgozott. Ez az úttörő munka a didaktika és a régi nyelvek tanulmányozása terén valósággal korszakalkotó jelentőségű. Kropf Ferenc S. J. *Ratio et via recte atque ordine procedendi in litteris humanioribus actati tenerae iradendis* (1735) című fejtegetésében a Jézustársaság tanulmányi rendjét

módszertanilag magyarázza. Ez a munka hatással volt a bécsi kormány által 1764-ben kiadott gimnáziumi utasításokra is. Tantervi utasításnak tekinthető még a Wagner Ferenc S. J.-től származó s P. Molindes tartományi rendfőnök jóváhagyásával 1735-ben Nagyszombatban megjelent *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum* S. J. Ez a munka a legelső tantervi utasításokat tartalmazza.

A jezsuita tanítási rend sajátosságai

A gimnáziumi tanulmányok középpontjában, mint a 16-18. század többi középiskoláiban, a latin állott nemcsak mint a klasszikus művelődés alapja, hanem mint a gondolkodás és ízlés formai képzésének kiváló eszköze. A grammatikai fokozaton arra törekedtek, hogy a tanulók állandó szóbeli és írásos gyakorlattal mielőbb elsajátítsák a latin nyelvet. A humanitási fokon már a klasszikusok olvasása lép előtérbe azzal a céllal, hogy az ifjak nagyobb szó- és kifejezésbőségre tegyenek szert és hogy stílusukat csiszolják. A retorikai fokon különösen Cicero és más szónokok műveivel foglalkoznak, hogy minél tökéletesebb művészi előadásra tegyenek szert. Jóllehet, Cicero áll az első helyen, a klasszikusok köre egyáltalán nem szűk, hanem körülbelül ugyanaz, mint a mai gimnáziumokban.

Az uralkodó latin nyelv mellett a *görögnek* szerényebb helyet kellett beérnie, bár annak tanítása a Ratio studiorum szerint szintén az I. osztállyal kezdődik s a II. osztálytól fogva rendszerint heti egy órában folytatódik.

Az *anyanyelv* nem külön tantárgy, de a grammatika osztályai-ban kiinduló és magyarázó eszköz, s még a felső osztályokban is gyakorolják a fordításnál.³⁸ Az anyanyelvnek ez a háttérbe szorítása nem jezsuita különlegesség, hanem a kor iskolai rendszerének elfogadott gyakorlata.

Magyarországon pl. még Zichy Antal (1823-1898) diákkorában – amint ő elbeszéli – a tanulóknak más, mint latin nyelven beszélni „még az iskola falain kívül is tiltva volt, büntetés terhe alatt”³⁷ s a pesti egyetem bölcséleti kara még 1841-ben is határozottan valamennyi tárgyban a latin tanítási nyelv mellett foglalt állást.³⁸ Bár a jezsuita iskolákban a tanítás nyelve a latin volt, hazánkban a jezsuita iskolák szelleme lelkesen és öntudatosan magyar. Az ezekből az iskolákból kisugárzó szellem ébresztette most először a magyarságot „sajátmagának öntudatára s ezt oly lelki örömmel, saját múltján való lelkesedéssel, Istennek mondott hálaival teszi, hogy ma is csodálnunk kell azt a nemzeti erőt, az összetartozás hatalmas érzését, mely ezt a történetiszemléletet hirtelen létrehozta és minden későbbi nemzedékre áthagyományozta”. „A magyar kétszáz esztendőn át próbált mindenképen hozzásimulni a nyugati szomszédokhoz, hogy tőlük

támogatást nyerjen a török rákényszerített élet-halálküzdőlemben, e kétszáz esztendőnek sokszor megalázó könyörgése után most érzi először, hogy saját lábán is meg tud állani, hogy saját magán és földjén kívül senkire sem szorul. Ez új optimista öntudatot, melyből a nemzeti erőnek óriási segélyforrásai fakadhattak, a magyar jezsuiták történetfilozófiája dolgozta ki”, és sikerült nekik neveléssel és a tudományok művelésével „nem egyszer a nemesség ellenére az új szellemet átplántálni a lelkekbe”.³⁹ A német nyelvű városi polgárság s általában a felvidéki nemesi és polgári osztály megmagyarosodásán nemcsak a nemzeti érzés, hanem a nyelv terjesztésével is munkálkodtak, kassai kollégiumukban nagy eredményként könyvelték el 1748-ban, hogy tanulóiuk „oly serényen tanultak magyarul, hogy sokan, kik az év elején egy szócskát sem tudtak, az év végével szülőiknek örömet okoztak előhaladásukkal”.⁴⁰

Sajnos, a Ratio studiorum 1832-i átdolgozásánál túlságosan ragaszkodtak a régihez, olyan időben, amikor a nemzeti nyelv és irodalom már mindenütt parancsolólag követelte a maga jogait. Ezért ez az átdolgozott Ratio studiorum nem is tarthatta magát: a honi nyelv, nemzeti irodalom a jezsuita kollégiumokban is a művelődés középpontjába került.

Ákármilyen fontos szerepet játszik a vallásos nevelés a Jézustársaság pedagógiájában, mégis a tulajdonképeni *hitoktatás* szerény keretek között mozgott: egyszer a hét vége felé megmagyarázzák és kikérdezik a katekizmust. E helyett vallásos buzdító beszédet is lehetett tartani. Amint már láttuk, a jezsuitáknál a főhangsúly a vallás gyakorlása és annak átélése volt. Az egész tanítás olyan legyen, hogy a fiúk „a tudománnyal együtt keresztényhez méltó erkölcsöket sajátítsanak el”.⁴¹ A nevelőnek példája vallásilag befolyásolja a növendékeket. Szentmise, prédikáció, lelki olvasmány, Mária-kongregáció és a szentségek vétele tartja pezsgésben a vallásos életet. A vallásos életnek ez az egységes felfogása és keresztülvitele rendkívül mély hatást fejtett ki a katolikus restauráció idejében és főleg ez alapozta meg a jezsuita iskolák jó hírét.

Más tárgyak a középfokú tanítás rendes elemei közt nem szerepelnek. A matematikát és természettudományt a bölcsélet keretei közt művelték. A történelem és földrajz pedig „eruditio” néven valamely szerző, különösen történetíró magyarázatánál került szóba, de alkalomadtán összefoglaló áttekintést is nyújtottak belőlük. Ezt a hiányt azzal iparkodtak pótolni, hogy a felsőosztályokban ilyen tárgyú latin kézikönyvet olvastak és magyaráztak és ünnepi alkalmakkor történeti vagy földrajzi könyveket osztottak szét.⁴³ A történelem idővel mint külön tantárgy is szerepel. 1622-től kezdve a rajnai német rendtartomány iskolakönyvei közé fölvettek Tursellini jezsuitának *Historiarum ab origine mundi...* című művét. Magyarországon 1731-től kezdve tanították külön a történelmet.⁴³

Minthogy a jezsuita nevelés alapelvei szerint egyik fontos cél a növendékek hozzáalakítása a becsületes és lelkiismeretes munkához, azért a Ratio studiorum sokszor és nyomatékkal sürgeti a tanuló *szorgalmának és munkakedvének* felkeltését. E célból aggály nélkül alkalmazza a természetes eszközöket is, mégis úgy, hogy a jutalom

és dicséret reményét erősebben hangsúlyozza, mint a megfeddéstől és büntetéstől való félelmet. A *Ratio studiorum* azt ajánlja, hogy a jutalomban is csak módjával részesítsék a növendékeket, nehogy ezek azt utóbb semmibe se vegyék. A tanulóknak egymással való tanulmányi versenye (*aemulatio*) elevenebbé és érdekesebbé teszi az órákat és segíti legyőzni a kényelmet és lustaságot. Sokat gáncsolták a jezsuita iskolákban dívott tanulmányi versenyeket, azonban az életben a nemes verseny mindig fontos tényezőnek bizonyult s így az iskolában is. A versenyből származó hátrányok erkölcsi megokolással ellensúlyozhatók. Téves azonban az a felfogás, mely szerint az *aemulatio* lett volna a jezsuita iskoláknak voltaképeni „hajtóereje”. Ezeknek az iskoláknak „hajtóereje” a komoly életfelfogás, melyet hatalmasan élesztettek a vallási gyakorlatok s nem utolsó helyen a Mária-kongregáció intézménye. így érthető, hogy a verseny mindig tiszta és nemes volt és a jóbarátságot a fiúk között semmiképen sem zavarta.⁴⁴

A *Ratio studiorum*, éppúgy mint a kor többi iskolaterve, a *testi fenyítéket* nem utasítja vissza. Azonban nagyon mérsékli azt és alkalmazásában a növendék korát veszi tekintetbe. Ritkán szabad igénybe venni s csak akkor, ha a többi nevelőeszköz csődöt mondott. A tanárnak magának sohasem szabad *testi fenyítéket* alkalmaznia, éppúgy nem szabad a tanulókat gyalázó szavakkal illetnie vagy csúfneveket osztogatnia.⁴⁵ Hasonlítsuk ezt össze azzal, amit báró Podmaniczky Frigyes a múlt század 30-as éveinek végén a miskolci ev. gimnáziumban szerzett tapasztalatairól mond: „Dunaj uram legszelídebb kifejezései, ha valamelyikünkre megneheztelt, ezek valának: *Canis tua mater*; kutyafejű tatár; zsvány; *perversus puer*; *vos estis latrones*, *betyarones*, *accipies scuticam* s alig ejtette ki e szavakat s a *scutica* (korbács) már közelünkben járt, mert hisz ott lógott a katedra mögött a Dunaj uram tanyéros sipkája szomszédságában. De mi a *scuticat* már úgy megszoktuk s annak kellemetlen következései ellen oly biztos óvszert találtunk fel, hogy látszólag sírva, de a valóságban mosollyal fogadtuk tanárunk vad kikeléseit.” Dunaj uram kétségkívül visszaélt a büntetéssel, de a *testi fenyítéket* a *Ratio educationis* is megengedte, bár nyíltan nem mondta ki; s a 19. század elején a kormány külön rendeletben szintén megengedte.⁴⁶ Higgadt nevelők mindig vallották, hogy a *testi* büntetést aligha lehet valamikor is egészen kiküszöbölni, különösen a gyermekkorban nem, amikor az értelmi és erkölcsi fejlettséggel szemben az ösztönösség az uralkodó.⁴⁷

A jezsuita tanítási rend az elvégzendő *anyag* tekintetében bölcs mérsékletet tanúsított, amennyiben az átlagtehetséget tartotta szem előtt. így érték el azt, hogy a kítűzött anyagot el is végezték, szemben a protestáns iskolákkal, amelyek rendesen túlméretezték az anyagot.⁴⁸ Hogy azonban a jobb tehetségűek parlagon ne hevertessék képességeiket, bevezették iskoláikba az akadémiát (önképzőkört), melynek csak a kiválóbbak lehetnek tagjai, akik számára ez a külön elfoglaltság nem ment a rendes iskolai tanulás rovására. Itt iparkodtak pl. történelemből és földrajzból is bővebb

ismereteket közvetíteni s ugyanakkor a klasszikus tanulmányokban is jobban elmélyedni.⁴⁹

A növendékek *üdüléséről* is bőven volt gondoskodás. Naponta 4-5 órán át folyt az előadás, de ez megoszlott a délelőttre és délutánra. Mint-hogy a latiné volt az uralkodó szerep, azért a tantárgyak fárasztó sokfélesége ki volt zárva. Minden héten volt a vasárnapokon kívül is egy szabadnap. Ehhez járult még a sok egyházi ünnep és az évenként egy-két hónapos szünidő. Ha a tanterv a testi neveléssel behatóbban nem is foglalkozik, mégis a kollégiumi élet bizonyoságot tesz a jezsuita iskolák alap-elvéről, hogy „mens sana in corpore sano – ép testben ép lélek”; ebben a tekintetben a jezsuita iskolák sokszor megelőzték korukat.⁵⁰

A gimnáziumok *épületére* nézve Szent Ignác többször hangoztatta, hogy a kollégiumok épülete szilárd, egészséges helyen emelt legyen, tágas termekkel.⁵¹ A jezsuiták erre általában ügyet is vetettek. Nem keresték iskoláik számára a palotaszerű épületeket, de mégis nagy gondot fordítottak rájuk. A jó részben máig fennmaradt régi kollégiumok arra vallanak, hogy a jezsuiták nem fukarkodtak iskoláik célszerű és méltó berendezésében. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a jezsuiták nem fogadtak eí olyan kollégiumot, amely nem volt kellőképen megépítve s amely nem rendelkezett elegendő alapítvánnyal az iskolák fenntartására és a tanárok ellátására, nehogy a tanulókat kelljen megterhelni. Hiszen a jezsuiták elve az *ingyenes tanítás* volt. A tanárok nemcsak semmiféle díjazást nem fogadtak el, hanem még ajándékokat sem. Szent Ignác ezzel az intézkedésével nemcsak a Jézustársaság működésének tisztaságát s a tanárok függetlenségét akarta megóvni, hanem a tanári állást is iparkodott felemelni megalázó helyzetéből, melyben a 16. században a megvesztegethetőség miatt sokhelyütt sínylett.⁵²

Magyarországon még a múlt század elején is a katolikus gimnáziumok közül a volt-jezsuita iskolák voltak legjobban *felszerelve*, míg más iskolák sokszor elég szánandó állapotban sínylődtek. A nagykanizsai gimnáziumban pl. a 19. század elején „a folyosókon, termekben a lehullott vakolat miatt kilátszottak a téglák, a padlásra vastagon szalmát kellett hinteni, hogy az eső s a megolvadt hólé kevésbé csepegjen be, melyek nem egyszer tócsába gyűltek a kikopott padlón s előlük egyik szögletből a másikba menekültek a tanulók a rozzant, korhadt padokon”.

Az iskolára kétségkívül kedvezőtlenül hatott a *tanárok gyakori váltogatása*. Ugyanis a fiatal tanárok (magisterek) legnagyobb része 4-5 év múlva ismét távozott, hogy hittudományi tanulmányait megkezdje. Helyükbe újak jöttek, hogy ugyanannyi idő múlva ismét távozzanak. A Ratio studiorum hangsúlyozza tehát, hogy az előljárók gondoskodjanak lehetőleg sok *állandó tanárról*.⁵⁴ Azonban az iskolák nagy száma és a másirányú apostoli elfoglaltság miatt ez nem kis nehézségbe ütközött. Ez egyébként nem jezsuita sajátosság, mert az akkori protestáns német és magyar iskoláknál ugyanaz a panasz. A magyar protestáns gimnáziumok alsóbb osztályaiban többnyire lelkészjelöltek vagy öregebb diákok tanítottak mint „praeceptorok”. S minthogy a tanítást csak kényszerből végezték és előkészületük sem volt hozzá, sokszor rettenetes nyűgnek érezték a tanítást. „Docendi magis, quam doctores, regendi magis, quam rectores”, mondták róluk. Kiválóbb tanárok azok, akik mint teológusok, külföldi egyetemet végeztek. Azonban ezek rendszerint csakhamar otthagyták a latin iskolát s szegényes tanári állásukat a jobban jövedelmező lelkészi hivatással cserélték fel. E folytonos tanárváltozás miatt nincsen a protestáns iskolákban

hagyományosan megszilárdult jó módszer,⁵⁵ ami a jezsuita iskolákban minden kisebb-nagyobb változás ellenére megvolt.

Ha eredményeinek átlaga és tartóssága alapján ítéljük meg a jezsuita Ratio studiorumot, annak csakugyan elég jónak kellett lennie. Minden heves, ellenséges támadás ellenére két évszázadon át ez a Ratio uralkodott a magasabb katolikus oktatás egész területén és még azok is nagy elismeréssel nyilatkoztak róla, akik az új képzés hajnalán éltek, mint pl. Bacon, Descartes, később Chateaubriand.

A Ratio studiorum ezt az elismerést meg is érdemli. Eredményeit mindenekelőtt az magyarázza meg, hogy egységes, zárt, minden fontos szempontot felölelő nevelési s oktatási rendszer. Pontosan megállapítja az egyes fokozatokra nézve a tananyagot és megjelöli annak módszeres kezelését. A nyelvi és irodalmi képzés logikusan előkészít a filozófiai és a szaktanulmányokra. A tanterv fő jellemvonásai egyébként ezek:

1. *A tananyag egysége.* Egyidőben egy főtárgyat ír elő s körülötte csoportosul a többi, de mindig csak rokontárgyak.
2. *A tárgyak egymásutánjában* a Ratio a tanulók korának megfelelő fokozatokat tartja szem előtt. Az emlékezet erős fejlődése korában (10-14. év) a grammatikát, a képzelet és kedély kialakulásának korszakában (15-16. év) a költészetet, stílust, ékesszólást, az értelem érése korában (16-18. év) a filozófiát s a reális tantárgyakat írja elő. Az egyes gimnáziumi osztályok anyaga osztályról-osztályra koncentrikus körökben bővül.
3. A középiskolai osztályokban *csak egy tanár* tanít (osztálytanár-, nem szaktanárrendszer).
4. A Ratio tanítási célja az „*efformatio ingenii*”, a tulajdonképeni *elmeképzés*.
5. A *testi fejlődésre* való tekintettel a napi tanítást két részre osztja, hetenkint a vasárnapon kívül is egy másik szünetnapot rendel el.⁵⁶
6. Az iskolai hitoktatás.
7. Az oktatástól a *nevelést* soha el nem választja. Nevelési célt szolgál az állandó ismétlés is, ami talán egyes esetekben kelleténél jobban utánzásra szorít az önálló tevékenység rovására; mérsékelten azonban igazi, mély tudást nyújt és elkerüli a modern iskolák egyik legfőbb hibáját, a szétforgácsolódást és túlterhelést.

Az újabbkori fejlődés

A Ratio studiorum a maga korának humanisztikus eszményéből nőtt ki s ennek meg is felelt. A 18. században az iskolázásnak új eszménye lépett előtérbe: a kor a „*latina eloquentia*” (latin ékesszólás) helyett megkövetelte a művelt embertől, hogy anyanyelvében, annak irodalmában, a történelemben és a természettudomá-

nyokban is képzett legyen. A klasszikus nyelvek tanulmányozásában a régiek szelleme, felfogása és ízlése volt a fő.

AKADTAK JEZSUITÁK, akik tudták, hogy a Ratio studiorum nem számol kellőleg ezekkel az új igényekkel, de azért gimnáziumaik állhatatosan ellenzéki álláspontra helyezkedtek velük szemben, ugyanúgy mint a kornak leghíresebb protestáns iskolái. Ez az ellenszegülés érthető, mert az új törekvést a vallástalan felvilágosodottság szelleme járta át. Ez a régihez való makacs ragaszkodás mindazáltal sokat ártott a jezsuita iskoláknak. Amíg ezek azelőtt általában nemcsak koruk színvonalán állottak, hanem azokat sok tekintetben felül is múlták, addig 1729 körül hanyatlás mutatkozott.” A fejlődés további lehetőségét azután megakasztotta magának a Jézustársaságnak felosztása.

Az *újjaélelt Társaság* egyelőre szerény keretek közt ugyan, de ismét foglalkozni kezdett az ifjúsággal.* 1832-ben P. Roothaan János általános rendfőnök átdolgoztatta a Ratio studiorumot, melynek azonban a megváltozott körülmények miatt nem tudott általános érvényt szerezni. A jezsuita kollégiumok felismerték az új helyzetet, s vagy a régi nyelvek uralkodó jellegének megóvásával iparkodtak az egyes nemzetek művelődési eszményének megfelelni, – különösen olyan országokban, ahol a szabadoktatás elve van uralmon – vagy pedig fenntartás nélkül átvették az állami tanulmányi rendszert és így iparkodtak a többi iskolával felvenni a versenyt.

A Ratio studiorum, amennyiben *tanulmányi rendszer*, manap inkább csak történelmi jelentőségű a középiskolákra s a felső oktatásra nézve egyaránt. A feisebb bölcseleti és hittudományi oktatást illetőleg ugyanis XI. Pius pápának „Deus scientiarum Dominus” (1931 május 22.) és a pápai tanulmányi bizottság előírásai (1931 június 12.) új tanulmányi rendet tettek szükségessé. *Nevelői* szempontból azonban a Ratio studiorum továbbra is változatlan és felbecsülhetetlen értékű pedagógiai forrásmű marad.

Az internátusi nevelés

1750 körül a jezsuiták 669 kollégiumot vezettek s ezeknek kb. egynegyede (176) internátussal (konviktussal) vagy szemináriummal volt kapcsolatos. Csak kevés internátus állott egymagában, kol-

* Nálunk a katolikus tanulmányi alapból, mely jórészt jezsuita vagyon volt, tartják fenn ma részben a piaristák budapesti, sátoraljaújhegyi, tatai, magyaróvári, nagykanizsai és veszprémi gimnáziumát, a szombathelyi premontrei gimnáziumot, továbbá a budapesti II. kerületi, a dombóvári, jászapáti, mezőkövesdi, miskolci, nyíregyházi, kir. kat. gimnáziumokat, valamint a szegedi kir. kat. tanítóképzőt. Így még a megszüntetett Jézustársaság is bizonyos fokig egyéb tanintézeteknek lett továbbtáplálója. (Becker Vendel: A kir. kat. középiskolák, Katolikus Szemle 1939. 266. kk.)

légium nélkül, mint pl. a bécsi Theresianum; rendszeren gimnáziummal volt egybekötve s ebbe rendszerint kintlakó tanulók is jártak.

Jelenleg a Jézustársaság 174 internátust vezet s ezek közül csak 7 nem kiegészítő része valamely iskolának. A bennlakó növendékek száma az 1936-37-es iskolai évben 32,544 volt.⁵⁸ Ezek a számok arra látszanak utalni, hogy a Jézustársaság a családi neveléssel szemben az intézeti nevelést részesíti előnyben. Ez azonban nem áll. Ellenkezőleg, tény, hogy a jezsuiták kezdettől fogva elvben nagyon *tartózkodó álláspontot* foglaltak el az internátusokkal szemben. Szent Ignác maga a rendi alkotmányban csak kivételnek tekinti az ilyen intézeteket s azokat csak ott engedi meg, ahol vagy kényszerítő körülmények működnek közre, vagy ahol kiváló nevelői eredmény várható.⁵⁹ Ha a tartózkodó álláspont ellenére az internátusok száma igen korán jelentősre emelkedett (köztük ott volt a Collegium Germanicum és Hungaricum Rómában, a pápai szemináriumok Németországban, Ausztriában, a római angol, ír szemináriumok stb.), a rend mégis arra törekedett, hogy ezeket az intézeteket a lehetőség szerint visszaszorítsa. Még a trienti zsinat által sürgetett egyházmegyei szemináriumok átvételét is, amennyire lehetett, iparkodott a rend magától elhárítani.

A Jézustársaság távol állt attól, hogy a családi nevelést alábecsülje, mert jól tudja, hogy „az Isten terve szerint a gyermeknek, valamint a családban születik, a családban kellene nevelődnie. Isten adta természetes légköre a nevelésnek a család.”⁶⁰ Mínhogy azonban igen sok fiúnak tanulmányi évei alatt el kell szakadni a családi otthontól, azért a Jézustársaság konviktusaival másik otthont akar nekik biztosítani, hogy minden hitbeli és erkölcsi veszéllyel szemben védve legyenek.

A jezsuita konviktusok szelleme az eszmei elgondolás szerint ezekből az elvekből tevődik össze: vallásosság, tekintélytisztelet, tiszta élet, vidámság és munkaszeretet.⁶¹

Hogy a vallásosság első helyen áll, természetes ott, ahol a hangsúly nem annyira az értelmi tudás növelésén, mint inkább a keresztény lelkület kialakításán van. Szent Ignác lelkigyakorlatai elmélyítik a vallásos szellemet, a Mária-kongregáció pedig állandóan az erkölcsi magaslatok felé irányítja az ifjú törekvését.

A *tekintélytisztelet* szintén alapelv a jezsuita konviktusokban. A növendékek kor szerint szakaszokba vannak osztva. Mindegyik szakasz élén egy prefektus áll, aki azonban egy főprefektusnak van alárendelve, hogy biztosítva legyen az egységes nevelés. A házirend pontosan meg van állapítva. Hogy azonban ez ne vezessen kaszányás stílusra, a konviktus légkörének családiasnak kell lennie, „a családi tűzhelyet kell utánoznia

berendezésében”, ha a nevelőintézet magasztos nevére számot tart.⁶² Már 1585-ben ezt az írásos intézkedést adta *P. Bader*, német tartományi főnök, a dillingeni konviktusnak: „Ne abban lássák a tekintélytiszteletet, hogy a növendékek minden intésre, szóra, sőt szemrebbenésre engedelmeskedjenek, hanem inkább abban, hogy a növendékek szeretettel legyenek irántunk, bizalommal közeledjenek felénk s nehézségeiket félelem nélkül tárják ki előttünk.”⁶³

A *felügyelet* magától értetődő követelmény. Ebben a növendékek is közreműködnek; ez a bizalom ápolását és az összemunkálást célozza. Kémkedést és besúgást ez a nevelési módszer nem ismer. Az intézeti nevelés és a vele kapcsolatos felügyelet könnyen önállótlanáshoz vezet. Az önálló jellem kialakítására és az életrealitás fejlesztésére Kalocsán például bizonyos szabad rendelkezést biztosítottak. „Aç előjárók tehát azon voltak, hogy a növendékek maguk közt önképzőköröket s zártjellegű ifjúsági egyleteket alakítsanak. Ezekben az irányítás van az előjáróság kezében, a kör tisztviselőinek választása, a kör tevékenységének vezetése, ügyeinek lebonyolítása az ifjak autonóm működését képezi. így például a játékok, sőt bizonyos tekintetben a szakaszok ügyeinek gondozása is ilyen ifjúsági szervezetek munkaprogramját képezi . . . Csak történeti tényként említjük, hogy nevelési rendszerünk . . . több téren megelőzte az ú. n. reformközépiskolákat, a School-city-féle intézeteket, Magyarországon meg éppen a rendszer lényege nálunk fejlett állapotban megvolt, mielőtt még a pedagógusok írtak volna róla.”⁶⁴

A növendékek *erkölcsi tisztasága* a nevelés egyik legfontosabb feltétele és egyszersmind célja. Az erkölcsi önuralom élesztésére szolgál a lovagias és fiúi Mária-tisztelet. A konviktusba való felvételnél lelkiismeretesen megválogatják a növendékeket; a veszélyeket távortartják tőlük, de különösen ráneveléssel iparkodnak a növendékeket az öntudatos erkölcsi tisztaságban megszilárdítani.

Súlyt helyeznek a kedély ápolására s az ifjúság *vidámságára* is. Színielőadás, játék, sport, zene s a régóta szokásos külön hétközi szabadnap a maga szórakozásaival és kirándulásaival nem teremti meg ugyan a jókedvet és vidámságot, de hatalmasan elősegítik azt.

A jókedvet s elevenséget a Társaság konviktusai belevitték még a tudományos munkába és az erkölcsi törekvésbe is, s fokozták növendékeik munkakedvét. A régi soproni kollégium növendékeiről pl. azt olvassuk, hogy sokan közülük szabadidejükben önként tanultak matematikát, földrajzot s nyelveket: németet, franciát, olaszt. Jóleső érzéssel emlegetik a kollégiumi évkönyvek, hogy Mária Terézia egy konviktort megdicsért szép francia kiejtéséért és a bécsi udvari körök csodálkoztak, hogy Magyarországon ilyen tökéletesen meg lehet tanulni franciául. A nyelvek elsajátításában akkora volt a buzgalom, hogy egy 1772-es feljegyzés szerint a növendékek a fő étkezéseken kizárólag franciául és olaszul beszéltek.⁶⁵ A lőcsei internátusban arra tanították a növendékeket, amire később szükségük lesz: magyar, szláv, német nyelvre, aritmetikára és a választékos levélírássra.⁶⁶

Ez a nevelési szellem tette a jezsuita intézeteket nemcsak komoly és derék katolikus férfiak termékeny talajává, hanem a világi apostolkodás lelkes és öntudatos művelőinek szinte a szemináriumává. A jezsuita intézetek volt növendékei, főleg a Mária-kongregációk tagjai, a 16. és 17. században valósággal versenyeztek

a jezsuita igehirdetőkkel s hitvitázókkal a soká visszaszorított katolikus hitélet felvirágoztatásában s ezzel a *katolikus újjáéledésnek maguk is történeti jelentőségű, munkásai lettek.*

Papnevelő intézetek

A régi jezsuita internátusok külföldön is, Magyarországon is gyakran egyszersmind *papnevelőintézetek* is voltak. Külön püspöki szemináriumok felállítását a trienti zsinat írta elő.⁶⁷ E rendelet végrehajtása a legtöbb katolikus országban nem okozott különösebb nehézséget. Erre a célra a püspökök a legtöbb országban a jezsuitákat kérték fel. A Jézustársaság elvben nem volt ellene, de a második rendi általános gyűlés⁶⁸ három feltételtől tette függővé a papnevelőintézetek elfogadását: állandó és megfelelő nagyságú alapítványtól, nélkülözhető rendtagoktól és a tanításban, valamint a házirend megalapításában való szabad rendelkezéstől. A szemináriumok növendékei a jezsuita iskolákat látogatták.

1563-ban rábízták a jezsuitákra a Római Szeminárium vezetését és később azokat a pápai papnevelőintézeteket is, amelyeket a Collegium Germanicum mintájára Rómában az észak' és keleti népek javára egymásután alapítottak. Amikor a francia püspökök nagyobb számú papnevelőintézetek elfogadását sürgették, a 12. rendi általános gyűlés 1682-ben módosította eddigi állásfoglalását Franciaországra nézve.⁶⁹

Magyarországon a 18. század második feléig a *világi papság nevelése majdnem teljesen a jezsuiták kezén volt.* Szinte privilégiumuk lett ez már. Azóta, hogy *Oláh Miklós* a trienti zsinat szellemében megalapította a nagyszombati szemináriumot és annak vezetését a jezsuitákra bízta, a később keletkezett többi szemináriumban is a 18. század közepéig, 1-2 esetet leszámítva, ők tanítottak. Csak ettől fogva kezdték őket a papnevelés terén mellőzni. „Aç a buzgó papi nemzedék, amely a katolikus restaurációt annyi sikerrel megvalósította, a jezsuitáknak köszönhetette buzgóságát és tudományát”, írja Hets.⁷⁰

A JÉZUSTARSASÁG HELYREÁLLÍTÁSA UTÁN különösen Franciaországban játszottak nagyobb szerepet a jezsuiták által vezetett papnevelőintézetek. Az itt elért eredmények azonban nyugtalanították az egyházellenes köröket s 1828-ban a francia kormány kitiltotta őket az országból. Idővel azonban ismét számos szeminárium vezetését bízták a rendre a francia püspökök, egészen az 1901-ben kezdődött újabb rendi üldözésig, amikor a jezsuiták minden szemináriumából ismét kivonulni kényszerültek. Napjainkban a Jézustársaság lényegesen enyhítette azt a tartózkodó

álláspontot, melyre különösen eleinte helyezkedett az egyházmegyei szemináriumokkal szemben.⁷¹ A rend által vezetett papnevelőintézetek száma ma 110, mintegy 10,000 papnövendékkel.

Összefoglalás

A Jézustársaság mindezek után, akár alkotmányát, akár történeti múltját vagy jelenét tekintjük, lényege szerint *tanítórend*, ha nem is kizárólagosan az. Mi több, alapításától kezdve egészen 1773-ig a Jézustársaság az intézetek számát, színvonalát s eredményeit tekintve a *legszámtovább*, manap pedig egyik legtekintélyesebb tanítószervezet.

Magyarországon 1773-ig korszakalkotó működést fejt ki. Már Zrínyi Miklósnak is feltűnt, hogy a nemesi ifjak tanulás és munka híján tétlenül élnek, nyulakra vadásznak otthon, atyjuk falusi birtokán. S ugyanezt a helyzetet panaszták fel a III. Károly korabeli első nagy országgyűlések. A király azáltal iparkodott a helyzeten változtatni, hogy a nevelést államügygé teszi. Azonban ez nem sikerült neki. „A nemzeti oktatás valóban azon alacsony állapotban maradt volna, – állapítja meg Szekfü – melyben Zrínyi találta, ha segítségére nem jön a Jézustársaság univerzális szervezete, s ha a magyar jezsuiták ki nem építik példátlan gyorsasággal iskoláik és nevelőintézeteik egész sorát, mely aztán 1773-ig, a rend feloszlatásáig hitelveket, vallásos életet, világi kultúrát és nemzeti műveltséget adott a magyarság nagy részének. A közép- és felsőoktatás e korban szinte egészen az ő kezükben van ... A magyarság három nemzedékének nevelői tehát túlnyomóan jezsuiták voltak, kiknek hatása alól az akkor már erősen kisebbségbe szorult protestánsok iskolái sem tudták magukat kivonni.”⁷² A magyar jezsuitáknak éppen ez a történeti érdeme és jelentősége a liberális korszak óta nagy fokban szinte feledésbe ment. A Bethlen István-féle felsőházi reform egyszerűen kihagyta a Jézustársaságot a tanítórendek sorából.

A Jézustársaság, tanító-nevelői működéséről közölt fejtegetésünket hadd fejezzük be a Jézustársaság egyik illusztris növendékének, *Apponyi Albert* grófnak következő szavaival. A Kalksburgban „eltöltött hat esztendőre, írja Apponyi Albert, amelyeknek folyamán oly lelkiismeretes gondozásban, annyi szeretetben részesültem, forró hálával emlékszem vissza. Ez évek során sok páterrel volt dolgom s magától értetődik, hogy nem voltak egyforma tehetségű emberek: az egyik talán rokonszenvesebb volt, mint a másik; helyüket jól vagy kevésbé jól töltötték be, – de merem állítani, hogy egyetlenegy sem akadt közöttük, aki mint ember és pap, ne lett volna tiszteletreméltó egyén; azonban voltak közöttük olyanok is, akik valóban hódoló tiszteletre tarthattak igényt. . . (Az intézetből) mindenféle sablon és minden üzletszerűség számúzve volt, ellenben szeretetteljes gondoskodás

nyilvánult meg mindenegyres növendék iránt, a lehetőség szerint az individualitás tekintetbevételével. Szóval, a nevelés munkáját itt nem tekintették üzletnek, vagy hivatalos kötelességnek, de magasztos hivatásnak. Annak, amit ellenséges körökben titokban „jezsuita szellemnek” neveznek, nyoma sem volt felfedezhető. Ám nem csupán tanáraink: tudtukon és akaraton kívül iskolatársaim is felbecsülhetetlen szolgálatokat tettek nekem nevelésem terén, elsősorban azzal, hogy alaposan kivetkőztettek hirtelen haragra hajló természetemből, olyannyira, hogy egész későbbi életemben ennek a hibának nyoma sem maradt...

Az iskola légköre jóval több szellemi tápot nyújtott, mint ahogyan ez hasonló tanítási fokon rendszerint tapasztalható s erkölcsi szempontból már éppen nem lehetett volna semmi helytálló kifogást emelni. Előfordultak vad csínyek, bárdolatlan kitörések, aminthogy ez, fiatalemberekről lévén szó, nem is igen lehetett volna másképpén”; am jellegük rendesen ártatlan volt, ha pedig valahol a romlottság legkisebb jele mutatkozott, úgy azt haladéktalanul és könyörtelenül kioperálták az intézet testéből. Elmondhatom, hogy éppoly tiszta szívvel hagytam el az intézetet, mint amilyennel odakerültem a szülői házból és azt hiszem, hogy a növendékek túlnyomó részénél ugyanez volt a helyzet.”⁷³

Hasonló nyilatkozatok tömegét lehetne felsorakoztatni a jezsuiták volt növendékeinek tollából, de elég legyen itt Prohászka Ottokárnak 1908 szeptember 27-én Kalocsán a Szent Imre Kör vándorgyűlésén viharos tetszést aratott, nemes szívére és krisztusi alázatára jellemző vallomását idézni: „Aç egész világ szemeláttára meg akarom csókolni az összes páterek kezét, akik engem ápoltak és neveltek, s tudom, hogy ezáltal tekintélyemen csorba nem esnék”.⁷⁴

Jegyzetek

¹ Főbb források:

Institutum S. J. I-III., 1892-93. (Constit. pars IV.; Congreg. gen.; Ratio stud.)

Delbrel J.: Les Jésuites et la pédagogie au 16e siècle, 1914.

Duhr B.: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. I. (1907) 237-356; II. 1 (1913) 494-703. – Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu, 1896.

Heimbucher M.: Orden und Kongregationen der kath. Kirche. III² 120-129.

Hermann J. B.: La pédagogie des Jésuites au 16e siècle, 1914.

Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén, 1938.

Huonder Anton: Ignatius von Loyola, 1932; különösen 149-162.

Jablónkay: Loyolai Szent Ignác, Jézus-Társasága alapítójának élete és működése; különösen II. (1921) 246-280.

- Minő alapon tanítórend a Jézustársasága vagy a jezsuiták szervezete? Kalocsai Gimnáziumi Értesítő, 1927-28.

Knünz J.: Studienordnung der Gesellschaft Jesu; lásd: Koch Ludw.: Jesuiten-Lexikon. (1934) 1709-1715.

Mertz G.: Pädagogik der Jesuiten, 1898.

Meschler M.: Die Gesellschaft Jesu. (1912) 195-239.

Monumenta Historica S. J. – Monumenta paedagogica, 1901.

Müller G.: Unterricht und Erziehung in der Gesellschaft Jesu während des 16. Jahrh. – Lásd: Schmidt K.: Geschichte der Erziehung III.

Pachter G.: Ratio studiorum et Institutiones scholasticae S. J. per Germaniam olim vigentes. – Lásd: Monum. Germ. Paedag. II., V., IX., XVI. (1887-94).

Paulsen Fr.: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart,³ 1896.

Schimberg A.: L'éducation morale dans les Collèges de la Compagnie de Jésus, 1913.

² Resp. 231.

³ Meszlényi A.: A magyar jezsuiták a XVI. században, (1931). 37. k. es 127. k.

⁴ Brucker J.: La Comp, de Jésus, (1919). 516.

⁵ Komis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777-1848. I. Térkép-melléklet.

⁶ Jablonkay: Jézustársaság; Katolikus Lexikon, II. (1931), 447.

⁷ Hets i. m. 9.

⁸ U. o. 18.

⁹ Koch Ludw.: Jesuiten-Lexikon, (1934) 1621.

¹⁰ Oeuvres posthumes de Frédéric le Gr. (Berlin, 1788), 8, 44; idézve Koch: Jes.-Lex. 618.

¹¹ Preuss: Urkundenbuch zur Lebensgeschichte Friedrichs des Grossen (1833) 112. sk. Idézte Koch: Jes.-Lex. 618.

¹² Woodstock Lettres, 51 (1922 η. I) 73.

¹³ Memorabilia S. J. VI. (1939) 784-789.

¹⁴ Pont. Universitas Gregoriana. Liber annualis (1939) 8. k. 251.

^{14a} Komárik J., Jézus-Társasága visszaállításának 100 éves évfordulója. (1914) 41.

¹⁵ Pont. Univ. Greg. Lib. an. (1938) 10.

¹⁶ „Deus scientiarum” art. 25 n. 2 b.

¹⁷ U. o. art. 25. n. 2. c.

¹⁸ Const. p. 4, cap. 12, η. 1; Ratio stud.: Reg. Prov. 1 és másutt.

¹⁹ Const. p. 4, cap. 12, η. 3 c; Ratio stud.: Reg. Prov. 21. § 1.

²⁰ Koch, Jes.-Lex. 479.

²¹ Memorabilia S. J.: VI., 346.

²³ Jablonkay, J. t. tanító és nevelő rendszere 88. és 89.

²² Ratio stud.: Reg. Prov. 1.

²⁴ Ratio stud.: Reg. Prov. 22. 50.

²⁵ Jablonkay, Loyolai Szent Ignác . . . II., 277.

²⁶ Ratio stud.: Reg. Prov. 28.

⁻¹ Fináczy E., A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. (1899) 118.

²⁸ Ziegler Th., Geschichte der Pädagogik.² (1904) 110.

²⁹ Congr. gen. 2, deer, post elect. 9, et can. 2.

³⁰ Ratio stud.: Reg. Prov. 22.

³¹ Jablonkay i. m. 277.

³² Jablonkay, Jezsuiták iskolaügye; lásd: Kemény Ferenc, Magyar Pedagógiai Lexikon. I. (1933) 1002.

³³ Duhr, Die Studienordnung . . . 42.¹

³⁴ Kornis i. m. I., 297-8.

- ³⁵ U. o. II., 29. sk.
- ³⁶ Jablonkay u. o. 1002.
- ³⁷ Komis i. m. I., 604.
- ³⁸ U. o. II., 31.
- ³⁹ Szekfű Gy., Magyar történet.' VI. 138. sk.
- ⁴⁰ U. o. 142.
- ⁴¹ Ratio stud.: Reg. comm. Professorum class, inf. 39-41; Reg. Scholast. ext. 7.
- ⁴² Hets i. m. 59-61.
- ⁴³ Jablonkay u. o.
- ⁴⁴ Duhr i. m. 56-64.
- ⁴⁵ Ratio stud.: Reg. Praef. Stud. inf. 38-40; Reg. comm. Prof, class, inf. 39-41; Reg. Scholast. ext. 7.
- ⁴⁶ Komis i. m. I., 586-589.
- ⁴⁷ Várkonyi Hild., Büntetés; Magy. Ped. Lex. I., 292.
- ⁴³ Hets i. m. 62.
- ⁴³ Ratio stud.: Reg. Acad, et Praef. acad.
- ⁵⁰ Duhr i. m. 64-78.
- ⁵¹ Jablonkay, Loyolai Szent Ignác... II., 279.
- ⁵² I. m. 276.
- ⁵³ Komis i. m. L, 552.
- ⁵⁴ Ratio stud.: Reg. Prov. 24.
- ⁵⁵ Komis i. m. L, 539. sk.
- ⁵⁶ Jablonkay, Ratio stud.: Kat. Lexikon IV. (1933) 69. sk.
- ⁵⁷ Boehmer, H., Die Jesuiten.⁴ (1921) 60. és 160.
- ⁵⁸ Memorabilia S. J. VI., 788.
- ⁵⁹ Const, p. 4., c. 3. B.
- ⁶⁰ A Kalocsai Kollégium ötven éve (1910) 67.
- ⁶¹ Rompel, Das Jesuitenpensionat zu Freiburg in der Schweiz 1827-47; Stimmen der Zeit 114. (1927) 32. k.
- ⁶² A Kalocsai Kollégium ötven éve i. h.
- ⁶³ Pachter i. m. L, 411.
- ⁶⁴ A Kalocsai Kollégium ötven éve 77. és 79.
- ⁶⁵ Schwartz Robert, Die Geschichte des Kollegs der Ges. Jesu in der königl. Freistadt Sopron. (1935) 82. sk.
- ⁶⁶ Hets i. m. 48.
- ⁶⁷ S. 23., c. 18. de ref.
- ⁶⁸ Decr. 18. post elect.
- ⁶⁹ Decr. 26.
- ⁷⁰ Hets i. m. 37 k.
- ⁷¹ Congr. gen. 27., d. 134.
- ⁷² Szekfű i. m. 139-141.
- ⁷³ Apponyi Albert gr., Élmények és emlékek 27-33.
- ⁷⁴ A Kalocsai Jézustársasági Stefáneum Levelezőlapja. (1909) 4. sz. 14.